

OSVRT NA LITERATURU I GRAĐU ZA KNJIGU »JUGOSLAVENSKI ISELJENIČKI POKRET I STVARANJE JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918«*

Ivan Čizmić

Povijesnu literaturu o prvom svjetskom ratu, koja se bavi radom jugoslavenskih iseljenika u SAD, možemo podijeliti na tri dijela: 1) povijesna djela koja sadržavaju znanstvene pokušaje obrade problema; 2) djela kojih su autori naši iseljenici i u kojima su oni, prema svojim sjećanjima a manjim dijelom uz pomoć pisanih podataka, iznosili povijest pojedinih naših iseljeničkih kolonija, uglavnom od početka stoljeća pa do tridesetih godina; 3) radovi čiji su autori neposredni učesnici u događajima oko jugoslavenskog ujedinjenja.

Prvi pokušaj da se pitanja jugoslavenskog ujedinjenja znanstveno obradi jest rad Milade *Paulove* »Jugoslavenski Odbor«,¹ pisan prvenstveno zato da izloži kako se razvijalo pitanje jugoslavenskog ujedinjenja za vrijeme rata u emigraciji. Paulová se u prvom redu oslonila, kako sama kaže, na iskustva i doživljaje u tim događajima. Dakle, djelo je zasnovano u prvom redu na razgovorima s pojedinim javnim radnicima o njihovoj djelatnosti. Osim toga, ono je osnovano i na tada pristupačnim službenim aktima, diplomatskim notama, uspomenama političara i državnika, službenoj korespondenciji, depešama, notama, memorandumima, zapisnicima itd.

Paulová admah u početku dobro uočava da je Jugoslavenskom Odboru bilo vrlo važno pitanje legitimacije koju formalno nije mogao dobiti od naroda kod kuće, pa se zato obratio stotinama tisuća iseljenika. Jednako je Paulová dobro ocijenila i važnost Odborove akcije da Franka Potočnjaka uputi u SAD. Prije nego što se pozabavila tim pitanjem, ona je dala globalnu i dosta površnu sliku života naših ljudi u SAD, služeći se pri tom vjerojatno iskazima Potočnjaka. Osvrnula se također i na austro-ugarsku propagandu, koristeći se očito podacima dobivenim od Milana Marjanovića. Spomenula je i velikosrpske tendencije u nekim listovima srpskih iseljenika. Dakako, u tih nekoliko pitanja odmah se osjetio i nedostatak njezina izlaganja. Nema tu sustavnog, makar i kratkog, prikaza političke akcije jugoslavenskih iseljenika prije rata, nedostaje prikaz nastanka i djelovanja njihovih političkih organizacija i listova. Odjek ratnih događaja i reakciju na njih u iseljeništvu Paulová nije gotovo ni zabilježila. Netočno je ocijenila »Hrvatski Savez« kao separatističku hrvatsku organizaciju. Ono što je zapravo i htjela,

* Ovaj je historiografski uvod u svoju knjigu pod gornjim naslovom autor, bez suglasnosti recenzenata, izostavio prilikom njezina objavljivanja. *Redakcija.*

¹ Milada Paulová, Jugoslavenski Odbor, Zagreb 1925, 603.

tj. opisati Potočnjakovu misiju i Sabor u Chicagu, to je na koncizan način i uspjela uraditi. Međutim, nedostaje odjek Sabora i njegov učinak na iseljenike. U nekoliko redaka osvrnula se i na boravak Nikolaja Velimirovića u SAD 1915. i na njegova nastojanja da sredi prilike među jugoslavenskim svećenicima i novinarima.

Da Paulová nije bila dobro upućena u iseljeničke prilike, vidi se i po tome što je, govoreći o zastoju jugoslavenskog pokreta poslije Sabora u Chicagu, spomenula kako je jedino Ante Bijankini ostao dosljedno oduševljen za Jugoslaviju. Činjenice, naprotiv, govore da je većina iseljeničkih prvaka i najveći dio iseljenika bio stalno privržen stvaranju zajedničke države. Druga je stvar, što je Sabor u Chicagu potakao rasprave o načinu ujedinjenja i obliku buduće države, pa je zbog toga jugoslavenski pokret u svojoj konkretnoj akciji proživljavao krizu. Tako Paulová tvrdi da su se među Hrvatima poslije Sabora pojavile federalističke tendencije, a istina je da se u pretežnom dijelu Hrvata, Srba i Slovenaca u SAD još otprije rata, a nakon početka rata pogotovu, moglo govoriti o stvaranju zajedničke države samo na federativnoj osnovi.

Paulová je zabilježila i odluku Jugoslavenskog Odbora da Milan Marjanović otputuje u SAD, a također i osnivanje Jugoslavenske kancelarije. Dobro je opisala rad Marjanovića na konsolidaciji jugoslavenskog pokreta, a jednako je dobro prikazala Sabor u Pittsburgu 1916. i organiziranje jugoslavenskog pokreta poslije tog Sabora. Dakako, sve je to prikazano s aspekta pobornika jugoslavenskog ujedinjenja, a nedostaju ocjene i stavovi prema Saboru od strane opozicije, tj. od proaustro-ugarski opredijeljenih iseljenika i jugoslavenskih socijalista, pa se zbog toga ne može u cjelini upoznati uloga Sabora u iseljeničkim redovima.

Paulová je čitav dio svoje knjige posvetila Krfskoj deklaraciji i problemima oko nje, a dva posebna poglavlja odjecima Deklaracije u SAD. Ispravno je ocijenila važnost Deklaracije i dobro uočila da ona nije bila kadra zadovoljiti široke mase pristalica jugoslavenskog pokreta niti ušutkati njegove protivnike. Paulová tvrdi da bi učinak Deklaracije bio mnogo veći da je došla godinu dana ranije, prije ulaska Amerike u rat i objave Wilsonova načela samoodređenja naroda te prije atmosfere stvorene ruskom februarском revolucijom. Ona govori i o Manifestu što ga je izdalo Jugoslavensko Narodno Vijeće da ublaži negativne učinke Deklaracije. Na tom mjestu osvrnula se i na prilike u jugoslavenskom pokretu u SAD uoči objavljivanja Deklaracije, u namjeri da lakše objasni njen odjek. Spominje i pokušaj Hinka Hinkovića da svojom interpretacijom ublaži nepovoljan učinak Deklaracije. Iako je vrlo opširno iznijela probleme oko odjeka Deklaracije u iseljeništvu u SAD i spomenula otpore Deklaraciji, ipak nije sistematski iznijela niti analizirala argumente kojima je opozicija opovrgavala vrijednost Krfske deklaracije, pa se zbog toga ne može dobiti sasvim jasna slika, u čemu je bila bit spora oko Deklaracije među iseljenicima.

Paulová se u svojoj knjizi osvrnula i na stav službene američke politike prema jugoslavenskom pitanju. Dakako, taj je prikaz manjkav i to iz razumljivih razloga. U vrijeme kad je svoje djelo pisala (1925) mnogi povijesni izvori o tom pitanju nisu joj bili pristupačni. I pored svega toga treba istaći

da je do sada djelo Milade Paulove, iako nije uvijek lišeno jednostranosti, najuspješnija sinteza o povijesti jugoslavenskog ujedinjenja. Još ni jedan autor poslije nje nije, u okviru jedne cjeline, obradio svu tu veoma složenu problematiku.

Najbolji prikaz jugoslavensko-američkih odnosa u prvom svjetskom ratu dao je američki povjesničar Victor S. Mamatey u djelu »United States and East Central Europe 1914—1918«.² Mamatey je sin istaknutog američkog Slovaka S. Mamatey-a koji je u prvom svjetskom ratu igrao važnu ulogu u političkom pokretu američkih Slovaka.

Mamatey obrađuje u svojoj knjizi politička pitanja važna za sve austro-ugarske Slavene i Rumunje. Što se tiče Jugoslavena, dodirnuo se gotovo svih važnijih aspekata njihova političkog položaja. Mamatey dobro uočava da je već 1915, ostavkom državnog tajnika Bryana i dolaskom na njegovo mjesto R. Lansinga, stvar austro-ugarskih Slavena dobila dobrog zagovornika. Mamatey nas upoznaje detaljno s radom Lansinga u korist Jugoslavena i njegovim nastojanjem da u tom pravcu angažira i svoje suradnike. Tako se u djelu opširno govori o memorandumu što ga je po narudžbi Lansinga napisao o jugoslavenskom pitanju Alberth H. Putney, šef odjeljenja za Bliski istok u State Departmentu. Mamatey se osvrnuo na rad i ostalih Lensingovih suradnika, — Josepha Tumulty-a, Richarda Crame-a, W. Philippsa i Franka Polka, koji su također mnogo radili u korist jugoslavenskog pitanja. Općenito se iz njegove knjige stječe dojam da predsjednik Wilson nije bio najzaslužniji Amerikanac za jugoslavensko ujedinjenje, koje mišljenje, inače, prevladava i u nas.

U Mamateyevoj knjizi nalazimo vrlo korisne podatke i ocjene o srpskoj misiji M. Vesnića koja je službeno posjetila SAD potkraj 1917. a također i o slučaju srpskog poslanika Ljube Mihajlovića. Dobro su opisane i dileme američkih političara kad su shvatili da je rješenje jugoslavenskog pitanja u funkcionalnoj vezi s američko-talijanskim i američko-srpskim odnosima.

Dvije stvari umanjuju vrijednost Mamateyeva djela: 1) Iako je shvatio neposredni učinak revolucionarnih zbivanja u ratu, a napose Oktobarske revolucije, on ipak ne priznaje njihov utjecaj na aktualiziranje i ubrzanje u primjeni Wilsonova načela samoodređenja naroda kao sredstva za pariranje političkoj akciji boljševika. To je posljedica nemarksističke interpretacije političkih zbivanja u prvom svjetskom ratu. 2) Mamatey tvrdi da imigrantske grupe nisu vršile nikakav utjecaj na američku politiku sve do pred kraj rata. Iako dobro poznaje povijest američkih Slovaka, pa se mogao uvjeriti da je čak i ta mala imigrantska skupina imala određen utjecaj na američke političare, on je ipak ostao dosljedan u svojoj ocjeni. Zbog toga se sukobio s nekolicinom američkih povjesničara, osobito s Josephom P. O'Grady-em koji je 1967. priredio zbornik radova pod naslovom »The Immigrant's Influence on Wilson's Peace Policies«³

² Victor S. Mamatey, *United States and East Central Europe 1914—1918*, Princeton 1957, XI + 431. (usp. i ocjenu B. Krizmana u HZ XVI, 1963, 34—351.)

³ Joseph O'Grady, *The Immigrant's Influence on Wilson's Peace Policies*, University of Kentucky 1967, 329.

O'Grady je uvjeren da su imigrantske skupine znatno utjecale na politiku W. Wilsona, pa je angažirao nekoliko američkih povjesničara da opišu rad važnijih emigrantskih skupina u tom pravcu. Taj zbornik daje, doduše, samo površan pregled djelovanja doseljeničkih skupina na politiku predsjednika Wilsona, ali je ipak veoma koristan zato što omogućava komparativno praćenje političke akcije nekoliko nacionalnih grupa u SAD u vrijeme prvoga svjetskog rata.

U obilnoj američkoj literaturi o prvom svjetskom ratu i politici predsjednika Wilsona treba spomenuti još neka djela. Najpoznatiji wilsonist je američki povjesničar Artur S. Link koji je u nekoliko svezaka obradio Wilsonovo razdoblje pod zajedničkim nazivom »Wilson«. ⁴ U njegovu djelu nalaze se korisni podaci o jugoslavenskom pitanju. Uz Linka vrijedno je spomenuti još i djelo Louisa L. Gerisona »The Hyphenate in Recent American Politics and Diplomacy«. ⁵ a također i neka djela Thomasa A Bailey-a.

Knjiga Ante Smith-Pavelića »Dr Ante Trumbić — problemi hrvatsko-srpskih odnosa« ⁶ znači pokušaj, kako sam autor kaže, da se politička djelatnost Ante Trumbića prikaže u okviru vremena i događaja u kojima je sudjelovao. Dvije trećine knjige posvećene su prvom svjetskom ratu, što je razumljivo, jer je to razdoblje, kao i razdoblje Pariške mirovne konferencije, najvažniji period u političkoj djelatnosti Trumbića. Smith-Pavelić se osvrće i na američku politiku prema jugoslavenskom pitanju. Pri tom se koristio američkom povijesnom literaturom i objavljenim zapisnicima američkog Kongresa. Smith-Pavelić govori i o ulozi koju su imali jugoslavenski iseljenici na razvoj američko-jugoslavenskih odnosa, ali to čini samo prigodice, očito zato što se nije dovoljno upoznao s radom iseljenika.

George J. Prpić objavio je 1971. knjigu »The Croatian Immigrants in America«, ⁷ u kojoj je dao prikaz svih važnijih pitanja o životu i radu Hrvata u SAD od prvih početaka njihova doseljavanja do naših dana. U desetom poglavlju nalazi se sumaran prikaz o radu iseljenika u prvom svjetskom ratu.

U jugoslavenskoj historiografiji vrlo je korisna studija Dragoslava Jankovića, »Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917«. ⁸ Janković je dao iscrpnu analizu problema u okviru jugoslavenskog pitanja i to kroz aspekt nastanka Krfske deklaracije i reperkusija što ih je ona izazvala među čimbenicima jugoslavenskog ujedinjenja u Evropi. I on, na žalost, samo spominje

---

⁴ Artur S. Link, Wilson: The road to the White House Princeton, 1947. Wilson: Campaigns for Progressivism and Peace 1916—1917 Princeton, 1965. Wilson: Confusions and Crises 1915—1916 Princeton, 1964. Wilson: The New Freedom Princeton, 1956. Wilson and Progressive Era 1910—1917. Princeton, 1954. Wilson the Diplomatist, A Look at his Major Foreign Policies Princeton, 1965.

⁵ Louis L. Gerison, The Hyphenate in Recent American Politics and Diplomacy, Lawrence 1964, 325.

⁶ Ante Smith-Pavelić, Dr Ante Trumbić — problemi hrvatsko-srpskih odnosa, München 1959, 333.

⁷ George J. Prpić, The Croatian Immigrants in America, New York 1971, 519.

⁸ Dragoslav Janković, Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine, Beograd 1967.

da iseljenici nisu prihvatili Deklaraciju i nešto se opširnije osvrće na posljedice Hinkovićeve tumačenja i reakciju srpske vlade i Jugoslavenskog Odbora.

Milorad Ekmečić u knjizi »Ratni ciljevi Srbije 1914.« kratko se osvrnuo na interes što su ga za iseljenike u SAD pokazali s jedne strane srpska vlada i jugoslavenski emigranti u Italiji, a s druge vlada Austro-Ugarske. Na žalost, Ekmečić nije ispravno ocijenio političku opredijeljenost »Hrvatskog saveza« niti političku konstelaciju među hrvatskim iseljenicima.^{8a}

Treba svakako spomenuti i velik doprinos izučavanju američko-jugoslavenskih odnosa što ga je dao našoj historiografiji Bogdan Krizman. U nizu studija i članaka objavljenih u našim časopisima i dnevnom tisku Krizman je na osnovi iscrpnih arhivskih istraživanja i literature, naše i američke, objasnio neka važna pitanja iz povijesti ujedinjenja. Treba napose istaknuti ove Krizmanove radove: »Predsjednik Wilson i jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom 1918«, »Srpska ratna misija u SAD« i »Američki dokumenti o talijansko-jugoslavenskim odnosima g. 1918.«⁹

Dragovan Šepić objavio je vrijednu knjigu »Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje«,¹⁰ u kojoj mjestimično spominje i rad iseljenika. Osvrće se i na nastojanja Jugoslavenskog odbora i srpske vlade da pridobiju iseljenike za stvaranje Jugoslavije. Međutim, na rad iseljenika osvrće se samo uzgred, pa se iz njegove knjige ne može dobiti slika o iseljeničkoj akciji u prvom svjetskom ratu, a nije ni istraživao političku ulogu naših iseljenika u to vrijeme.

U okviru literature o radu iseljenika na ujedinjenju u prvom svjetskom ratu ima nekoliko korisnih radova koje su objavili sami iseljenici. Oni su pisali povijest pojedinih iseljeničkih kolonija od početka stoljeća pa uglavnom do tridesetih godina. U tim djelima možemo naći vrlo dobre podatke o odjeku ratnih događaja na naše iseljenike, o njihovu radu i organiziranju unutar jugoslavenskog pokreta. Tu prvenstveno treba spomenuti radove Vjekoslava Melera o Hrvatima,¹¹ Luke Pejovića o Srbima¹² i vrlo dobru knjigu Jože Zavertnika o Slovencima.¹³ Opće obilježje tih radova je iscrpan prikaz nastajanja iseljeničkih kolonija, opis stanja i prilika u njima. Iako su ta djela faktografska, bez analize i ocjena prilika među iseljenicima, ipak su veoma korisna za dobivanje potpunije slike o radu jugoslavenskih iseljenika u prvom svjetskom ratu.

^{8a} Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, Beograd 1973, 550.

⁹ Bogdan Krizman, *Predsjednik Wilson i jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom 1918*, *Anali Jadranskog instituta II*, Zagreb 1958, 81—116; isti, *Srpska ratna misija u SAD*, *JiC*, 1—2, 1968, 43—72. *Američki dokumenti o talijansko-jugoslavenskim odnosima g. 1918*, *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1953, 223—226.

¹⁰ Dragovan Šepić, *Italija saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918*, Zagreb 1970, IX+431.

¹¹ Vjekoslav Meler, *Hrvati na dalekom sjeveru Amerike — hrvatske kolonije u Calumetu i okolici u državi Michigan*, Calumet 1919, 32. *The Slavonic Pioneers of California*, San Francisco 1932, 101.

¹² Luka Pejović, *Srbi na Srednjem Zapadu*, Michigan 1935, 111. *Jugoslaveni na Jugu — Louisiana, Texas, Mississippi — 1935*, 124.

¹³ Jože Zavertnik, *Američki Slovenci*, Chicago 1925, 632.

Relativno je dosta opsežna literatura o akciji oko jugoslavenskog ujedinjenja kojoj su autori neposredni učesnici tih povijesnih zbivanja. Djela su nastala u godinama poslije stvaranja jugoslavenske države. Ona, dakako, nemaju znanstveno obilježje i pisana su uglavnom memoarski. Neka su od njih izuzetno važna za izučavanje uloge iseljenika u SAD na stvaranju Jugoslavije, jer su im autori bili neposredni učesnici baš tih zbivanja. To osobito vrijedi za djelo F. Potočnjaka »Iz emigracije«¹⁴ i to uglavnom za treći svezak, zatim Hinka Hinkovića »Jugoslavija u Americi«,¹⁵ Bogumila Vošnjaka »U borbi za ujedinjenu narodnu državu«¹⁶ i Ljube Leontića »O Jugoslavenskom Odboru u Londonu«.¹⁷

Franko Potočnjak je u djelu »Iz emigracije« gotovo čitavu treću knjigu posvetio svojoj misiji u SAD, pa zbog toga u podnaslovu knjige stoji: »U Americi«. Treba istaći da je ta knjiga najvažniji izvor za prilike u kojima se održao Sabor u Chicagu 1915. Potočnjak se detaljno osvrće na stanje među iseljenicima, izvještava o razgovorima s iseljeničkim prvacima, o pripremama za Sabor i poteškoćama za njegov saziv, o važnosti Sabora i reakcijama u iseljeništvu i u Evropi. Dakako, Potočnjak tu izvješćuje o svome radu, pa je pre naglasio svoju ulogu organizatora, a često je i neobjektivan; kao neposredni sudionik nije mogao dati sasvim ispravnu ocjenu Sabora.

Hinkovićeve »Jugoslavija u Americi« važna je za proučavanje odjeka Krfske deklaracije među iseljenicima, a isto tako i za neke podatke o odnosima Jugoslavenskog Narodnog Vijeća prema američkoj vladi, Jugoslavenskom Odboru i srpskoj vladi. Riječ je uglavnom o djelu malog opsega, pisanom iz apologetskih pobuda. Njegovo drugo djelo »Iz velikog doba«¹⁸ u stvari je putopis u kojem čitaoca upoznaje s Amerikom toga vremena. Kad govori o jugoslavenskom pitanju ponavlja uglavnom ono što je napisao u prvoj knjizi.

Bogumil Vošnjak je u knjizi »U borbi za ujedinjenu narodnu državu« opisao svoja sjećanja iz vremena rata. U petom dijelu knjige pod naslovom »Wilsonova Amerika i pad carstva« opisuje svoj boravak u SAD od kraja 1917. do svršetka rata. To je također dobar prinos izučavanju političkog dje-

¹⁴ Franko Potočnjak, *Iz emigracije I*, Zagreb 1919, 123.

— Nadiranje Italije na nas

— Krfska deklaracija

Iz emigracije II, Zagreb 1919, 159.

— Jugoslavenskom komitetu

— Austrijski špijun

— Kako sam i zašto proglašen mrtvim

Iz emigracije III, Zagreb 1926, 246.

— U Americi

— Jugoslavensko pitanje u velikom istorijskom času

— Spomenica min. predsjed. Nikoli Pašiću u Nišu 2. augusta 1915, kako da se provede u novi život naša mlada država.

— Ime naše države.

¹⁵ Hinko Hinković, *Jugoslavija u Americi*, Zagreb 1922, 52.

¹⁶ Bogumil Vošnjak, *U borbi za ujedinjenu narodnu državu*, Zagreb 1928, 410.

¹⁷ Ljubo Leontić, *O Jugoslavenskom Odboru u Londonu*, Zagreb 1961, 174.

¹⁸ Hinko Hinković, *Iz velikog doba*, Zagreb 1927, 432.

lovanja naših iseljenika u prvom svjetskom ratu. I Vošnjak je dao opću ocjenu prilika u kojima je živjela naša emigracija, pogotovu slovenska. Izvještava također o republikanskoj akciji, o odjeku Krfske deklaracije među Slovencima. Kao član Izvršnog odbora Jugoslavenskog Narodnog Vijeća, u nekoliko je navrata imao prilike sastati se s predstavnicima američke vlade. Podaci o tim sastancima su također veoma korisni.

Djelo Ljube *Leontića* »O Jugoslavenskom Odboru u Londonu« ima uglavnom polemički i kritički karakter. Autor polemizira s nekim tvrdnjama što ih je iznio Nikola *Stojanović* u knjizi »Jugoslavenski Odbor«, a isto tako i s nekim ocjenama *Milade Paulové*. On nastoji dokazati postojanje dviju linija u Jugoslavenskom Odboru i to jedne »starijih« i druge »mladih«, kojoj je i sam pripadao. Prema njemu, postojao je nesporazum između »mladih« i »starijih«, i to krivicom *A. Trumbića*. *Leontić* mnogo govori o radu iseljenika u SAD, a i o svojoj ulozi člana Jugoslavenskog Narodnog Vijeća. Daje nam podatke i neke ocjene o dobrovoljačkoj akciji, o Potočnjakovoj misiji, dolasku *Milana Marjanovića* u SAD, o *Hinkovićevu* radu, Krfskoj deklaraciji, o srpskom poslaniku *Mihajloviću*, o vezama Vijeća s Jugoslavenskim Odborom, itd. Međutim, ni *Leontićevo* djelo nema znanstvene vrijednosti. Kako smo rekli, to je polemičko-kritički prikaz rada Jugoslavenskog Odbora, baziran ponajviše na vlastitim sjećanjima.

Vrijedne podatke nalazimo u knjizi *Nikole Stojanovića* »Jugoslavenski Odbor«. ¹⁹ *Pero Slijepčević* je napisao dvije knjige: »Srbi u Americi« i »Naši dobrovoljci u svjetskom ratu«. ²⁰ Autor je u ratu proboravio nekoliko mjeseci u SAD i knjige je napisao na osnovi sjećanja o susretima s iseljenicima.

Ante *Mandić* objavio je »Fragmente za historiju ujedinjenja«. ²¹ Djelo je korisno, osobito za obradu dobrovoljačkog pitanja. Spomenuti treba još nekoliko knjiga, i to: *Milan Đorđević*, »Srbija i Jugoslaveni u vreme rata 1914—1918«, ²² *Marko Jakovljević* »Iz rata i emigracije«, ²³ *Jovan M. Jovanović* »Stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca« ²⁴ i *Jovan Tomić* »Jugoslavija u emigraciji«. ²⁵ *Milan Marjanović* je boraveći u SAD pokrenuo »Jugoslavensku Biblioteku« i u njenom okviru planirao izdanje dvanaest rasprava o jugoslavenskom pitanju. Objavljene su ove: »Jugoslavija — naša narodna država«, »Velika Hrvatska — Misli narodnih preporoditelja...«, »Mi mali u velikom vremenu« i »Jugoslavenski Odbor u Londonu

¹⁹ Nikola *Stojanović*, Jugoslavenski Odbor, Zagreb 1927, 83.

²⁰ *Pero Slijepčević*, Srbi u Americi, Ženeva 1917, 99. Naši dobrovoljci u Svjetskom ratu (separat iz »Nova Evropa«) Zagreb 1925, 24.

²¹ Ante *Mandić*, Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb 1956, 262.

²² *Milan P. Đorđević*, Srbija i Jugoslaveni za vreme rata 1914—1918, Beograd 1922, 292.

²³ *Marko Jakovljević*, Iz rata i emigracije (uspomene), Odgovor g. Jovanu Tomiću, Subotica 1923, 123.

²⁴ *Jovan N. Jovanović*, Stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca I, Beograd 1928, 228. Stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca II, Beograd 1929, 198. Stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca III, Beograd 1930, 144.

²⁵ *Jovan Tomić*, Jugoslavija u emigraciji, Pisma i beleške iz 1917, Beograd 1921, 328.

— njegov program i njegov rad«. Marjanović je u Južnoj Americi izdao još zbornik »Obnova«.²⁶ Glavni cilj tih rasprava bio je: upoznati jugoslavenske iseljenike s jugoslavenskim pitanjem i programom. Njihovo glavno obilježje je propagandističko.

Literatura što su je pisali neposredni učesnici u radu na ujedinjenju nema znanstveno obilježje nego nam u prvom redu koristi radi svojih povijesnih podataka. Glavni joj je nedostatak pretjerani subjektivizam. Svaki od autora imao je osobni razlog zbog kojih je svoje djelo napisao. Tako je Potočnjak pisao zato jer ga je Jugoslavenski Odbor, navodno, nastojao omalovažiti i krivo ocijeniti njegovu djelatnost. Hinkovićevo je djelo zapravo odgovor na Trumbićevo pisanje u »Novoj Evropi«, prema kojem je Hinković otišao u SAD kao Pašićev agent iza leđa Jugoslavenskog Odbora. Vošnjak kaže da nije imao namjeru pisati povijest, nego ono što je doživio, vidio i radio. »Mislim, da baš u danima teških državnih kriza treba da bacimo pogled u prošlost, da stanemo na raskršću, te da se zamislimo«. Nikola Stojanović napisao je svoj rad zato što se o Jugoslavenskom Odboru — kako kaže — malo govori i malo zna.

Arhivske izvore o jugoslavenskom ujedinjenju najsvrsishodnije je podijeliti u dije grupe: one koji su tiskani kao posebne edicije i one koji nisu objavljeni po se nalaze po raznim arhivskim zbirkama.

Branko Lazarević je već 1919. objavio knjigu, »Jugoslavenski dokumenti, pregled narodnog pokreta u domovini i inostranstvu za vreme svet-skog rata«.²⁷ Godinu dana kasnije izdao je i Ferdo Šišić knjigu »Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919«.²⁸ Ni jedna ni druga knjiga ne sadržavaju neke veće pokušaje da se prikupi građa o stvaranju jugoslavenske države, jer u to vrijeme, neposredno nakon ujedinjenja, nije to ni bilo praktički moguće. Ipak, i kod Lazarevića i kod Šišića nailazimo na neke važne podatke o radu iseljenika za jugoslavensku državu.

Prvi uspješan pokušaj objavljivanja građe o nastanku jugoslavenske države obilježava »Arhiv Jugoslavenske Narodne Obrane iz Južne Amerike«,²⁹ koji je počeo izlaziti u Zagrebu 1934, a uređivao ga je Milostislav Bartulica. »Arhiv« je izlazio periodično; do 1939. objavljeno je devet knjiga. U predgovoru Arhiva kaže se: »Ovaj će Arhiv JNO s objelodanjivanjima dokumenata iz tog ratnog doba osvijetliti i prikazati sa svojim priložima te velike događaje, o kojima naša zemlja mora imati uvijek budno sjećanje i pravu spo-

²⁶ Milan Marjanović, Jugoslavija — naša narodna država, New York 1915, 29. Velika Hrvatska — Misli narodnih preporoditelja (..), New York 1915, 32. Mi mali u velikom vremenu, New York 1915, 22. Jugoslavenski Odbor u Londonu — njegov program i njegov rad, 56. »Obnova«, Zbornik za inicijativu i diskusiju poratnih problema, Valparaiso 1918, 120.

²⁷ Branko Lazarević, Jugoslavenski dokumenti, Pregled narodnog pokreta u domovini i inozemstvu za vreme svetskog rata, Zagreb 1919, 72.

²⁸ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919, Zagreb 1920, 329.

²⁹ Arhiv Jugoslavenske Narodne Obrane iz Južne Amerike I—VIII, Zagreb 1934—1939, 1024.

znaju [...] Napori ove naše jugoslavenske generacije, u kojoj su naši iseljenici tako visoku i vidnu ulogu imali kod provođenja jedne davno istaknute narodne temeljne i životne potrebe, zaslužuju da budu pravilno ocijenjeni i utvrđeni objektivnom istinom povijesnog priznanja i suda [...] a ovaj naš Arhiv će u tom pravcu sa svojim znatnim gradivom bez sumnje pridonijeti, da se u velikome narodnome pokretu dostojno utvrdi i odredi zadaća i uloga našeg iseljeničtva.³⁰

Gotovo čitav Arhiv posvećen je političkom radu naših iseljenika, pogotovu onih iz Južne Amerike. Ipak, tu se nalazi mnogo građe i o radu iseljenika iz SAD.

Sadržaj »Arhiva« čine uglavnom rezolucije iseljeničkih zborova, pisma i poruke upućene jugoslavenskim i savezničkim političkim ličnostima i njihovim odgovori iseljeničkim organizacijama, izvještaji o radu iseljeničkih kongresa i organizacija itd. Ta je građa bila u toku rata objavljuvana u iseljeničkom tisku. Dakle, ne radi se o građi koja do tada nije bila poznata javnosti, pa ta činjenica svakako umanjuje značenje »Arhiva« kao povijesnog izvora. Međutim, on je ipak veoma važan, jer su na jednom mjestu skupljeni dokumenti o ulozi jugoslavenskih iseljenika u stvaranju Jugoslavije.

Institut društvenih nauka u Beogradu izdao je dva sveska pod naslovom »Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I—20. XII 1918)«,³¹ koju su priredili Dragoslav Janković i Bogdan Krizman. To je do danas svakako najopširnija i najuspješnija edicija povijesnih dokumenata o radu na ujedinjenju. U predgovoru se ističe da je namijenjena prvenstveno čitalačkoj publici, a ne povjesničarima-istraživačima. Međutim, ona je korisna i za ove, ne samo zato što donosi mnoge do sada prvi put objavljene i važne dokumente, nego upućuje istraživače na arhivska vrela u kojima će naći širu dokumentaciju o raznim aspektima jugoslavenskog ujedinjenja za koje su zainteresirani. Na žalost, radi se samo o izvorima iz g. 1918, pa gotovo pune četiri godine rata ostaju nepokrivene.

Obilna arhivska građa o radu jugoslavenskih iseljenika u SAD za vrijeme prvoga svjetskog rata pohranjena je u nekoliko arhivskih zbirka. To su: Arhiv Jugoslavenskog Odbora u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, iseljenička zbirka u Arhivu grada Splita, Predsedstvo ministarstva za notranje zadeve na Dunaju i privatni arhiv Bogumila Vošnjaka u Arhivu SR Slovenije u Ljubljani, arhivski fondovi Ministarstva inostranih dela Srbije-političke odelenje i arhiv poslanstva kraljevine Srbije u Washingtonu, koji se nalaze u Arhivu Saveznog sekretarijata za vanjske poslove u Beogradu. U Arhivu Srbije nalazi se fond Srpske Narodne Obrane iz SAD.

U SAD je podacima bogata zbirka Slovenske Zveze koja se nalazi u Center for Imigracion Studies u St. Paulu, Minn. U Pittsburghu, u arhivu Hrvatske bratske zajednice nalaze se zapisnici Konvencija i sjednica Izvršnog i Glavnog odbora Zajednice.

³⁰ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike I/2, Zagreb 1934.

³¹ Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I—20. XII 1918), I—II, Beograd 1964, 817.

Važan izvor je iseljenički tisak. U SAD je za rata izlazio velik broj iseljeničkih novina. Na žalost, sačuvalo ih se vrlo malo, i to u cjelini samo nekoliko, od nekih poneko godište, a od najvećeg broja samo po nekoliko primjeraka. Sretna je okolnost da se dobro sačuvao iseljenički tisak iz Južne Amerike, u kojem se redovito izvještavalo o radu iseljenika u SAD. Iseljenička štampa nalazi se u našim i američkim bibliotekama. Treba spomenuti da je Center for Immigration Studies izradio mikrofilmove sačuvanog tiska u SAD, pa je to veliko olakšanje, jer se na jednom mjestu može pregledati sva raspoloživa iseljenička štampa.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXVII—XXVIII

1974—75

Redakcioni odbor

*IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE